

ІСТОРІЯ ГЕОГРАФІЇ ТА ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 323.1:372.48 (477)

Володимир КРУЛЬ, Роман ГИЩУК

**РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ЕТНІЧНОЇ СТРУКТУРИ
НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ**

На даний час ретроспективно-географічні дослідження є доволі нечастими. Тому їхня поява засвідчує, щонайперше, про їхню актуальність. Окрім того, на сьогодні такий напрям ретроспективно-географічної науки як ретроспективна географія населення, складовою якої є ретроспективна етногеографія, не достатньо розроблений.

Серед завдань ретроспективної етногеографічної науки важливе місце займають дослідження змін чисельності і розселення народів, що спрямовані на з'ясування специфіки часово-просторової організації етносів і аналізу причин таких змін за якомога довший відтинок часу. На наш погляд, у цьому плані наукове значення має вивчення етнодемографічних параметрів населення в межах історико-географічних територіальних одиниць, оскільки саме там народи якнайтісніше взаємодіяли, перебували тривалий період і що найважливіше – зберегли свою етнокультурну самобутність донині.

Окрім того за даними перепису 2001 року в Україні мешкало 48457 тис. ос. (близько 130 національностей), з яких 5068,7 тис. ос. (понад 100 національностей) знаходилося в Галичині. Тобто при 10,5% людності краю питома вага етносів, котрі мають місце в Галичині, сягає 77%. Саме це створює неабиякий інтерес і має величезне прикладне значення у вивченні етнічної палітри людності краю, зокрема і України, загалом.

Над питанням дослідження етнічних груп Галичини працювали достатньою мірою як вчені-географи, так і вчені-історики. Проте для останніх у їх дослідженнях важливішим виступав часовий аспект зміни людності, їхнього розселення. Натомість, перші більше увагу акцентували на просторових моментах. Зокрема, ґрунтовними працями за тривалий часовий період із геопросторовим аналізом демографічних процесів відзначилася Н. Кабузан [5; 6; 7; 8]. Вона подає характеристику етнічних процесів, що мали місце тільки серед українського населення Галичини наприкінці XVIII ст. – на початку 30-х років XX ст. У роботах досліджується роль різних чинників, які вплинули на зміну чисельності і розселення українського населення краю: природного і механічного руху населення, а також етнічних процесів. Вибір часових меж, що обмежується 30-ми роками XX ст., обґрунтовується Н. Кабузан входженням Галичини до об'єднаної радянської України, після чого “етнодемографічні процеси набули там іншого характеру” [8, с. 2]. Проте наскрізно-часовий розгляд етнодемографічних процесів краю передбачає врахування різних особливостей в тому числі і тих, які набули іншого спрямування. Він має велике практичне значення і застосування для сучасної ретроспективної географії населення, а також для наших досліджень.

Чітким статистичним і картографічним способом було зображено етнічні групи південно-західної України (Галичини), станом на початок 1939 року, демографом і картографом В. Кубійовичем. В одній із праць [14] ним подається детальна характеристика етносів та їхніх перехідних груп. Ґрунтовна увага також присвячується джерелам цієї інформації та методиці їх опрацювання. Підсумком даної роботи стала “Схематична етнографічна карта Галичини в масштабі 1:200 000”, де зроблений загальний просторовий огляд етносів регіону. Дана робота стала чи не єдиним комплексним етногеографічним дослідженням Галичини того часу.

Етнографічна характеристика Галичини за різні часові відтинки в тих межах, що окреслені нами, висвітлювалися вченими австро-польської доби: Й. Бузеком, М. Мірковичем, С. Павловським, К. Чернігом, Й. Шпеттом, А. Фікером. Неабияке значення мають також

праці радянських вчених у галузі теорії етносу, етнічної географії, картографії і статистики: М. Берзіної, С. Брука, С. Качараби, В. Козлова, С. Копчака, П. Кушніра, С. Макарчука, П. Пучкова, В. Огоновського, а також праці науковців української доби: Ф. Заставного, Р. Лозинського, О. Субтельного, І. Фуртака та ін.

Галичина належить до найцікавіших із національного погляду країв України, а до 1939 року – і територій в Європі. Саме до і після воз'єднання єдиної української нації вона була і залишається самобутньою територією за мовою, культурою, етнорегіональною ментальністю, тощо. Опрацювання літературних і картографічних матеріалів дасть змогу простежити динаміку чисельності українців у регіоні, а також, ймовірно, виявити причини, завдяки яким вони збереглися як частина єдиної української нації. Важливим також бачиться аналіз зміни ареалів замешкання корінного українського населення. Крім того, наступним завданням є наскрізна ретроспекція етнічних взаємин у Галичині, починаючи від кінця 70-х років XVIII століття і до входження Галичини до складу УРСР і СРСР. Така дата пояснюється тим, що саме після першого поділу Польщі (1772 р.) австрійська адміністрація організувала в Галичині систематичний облік мешканців, а до цього часу польська адміністрація не займалася переписом населення.

Дослідження етнічного складу людної й етнодемографічних процесів можливо здійснювати на основі загальних переписів населення, яких на території Галичини було всього 24, із них 17 проводилося Австрійською імперією, 2 – Польщею, 4 – Радянським Союзом і 1 – незалежною Україною. Така велика кількість обліку населення є найчисельнішою в цьому краї, ніж на будь-яких інших українських землях. Це дає нам підстави вважати результати наших досліджень репрезентативними.

Галичина у межах нашого дослідження (територія Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської області без Шумського і Кременецького адміністративних районів) складає 47,75 тис км², що утворює значну частину Західної України. Однак за різних часів територія Галичини мала неоднакову площу. Так, у 1772 році її землі сягали 63250 км², в 1795 році, під час третього поділу Польщі, вона збільшилась до 75440 км² [12], а вже в 1920 році, після прилучення Галичини до Польщі, на її території були утворені три воєводства – Львівське, Тернопільське і Станіславське, площа яких, відповідно, складала 28408,0 км², 16533 км² і 16894 км² із загальною площею 61835 км². Територіальні ж осяги українських етнічних земель у межах тодішньої Галичини не перевищували 54,4 тис. км² [13]. Втім, відзначимо, що вже в 1939 році землі Галичини окреслюються В. Кубійовичем у 55,7 тис. км² [14]. Такий розподіл утримався до вересня 1939 р., коли край був приєднаний до Радянського Союзу. Проте у складі сучасних українських етнічних земель його площа обмежилась 47,75 тис км². Не можна оминути і того факту, що, за даними Н. Кабузан, територія українських етнічних земель Галичини прирівнювалася до 54,8 тис. км² не тільки наприкінці міжвоєнного періоду, але й на середину XIX століття [7, с.73].

На етнічне обличчя Галичини вплинуло положення цієї країни на українсько-польському прикордонні та її історична доля. Галицько-Волинське князівство, яке утворилося наприкінці XII століття, в 1349 р. занепало, а Галицька земля відійшла до Польщі. Саме від цього моменту на колись чисто українську етнічну територію став напливати польський елемент, тому українська провідна верства з перебігом часу зазнавала полонізації. Зокрема, спостерігалось масове переселення міщан і селян із Краківського, Люблінського воєводств, а згодом із Мазовії і на українських землях, запроваджувалася польська адміністративна система [10, с.81]. Під впливом цих процесів українсько-польська етнічна межа зсунулася з лінії р. Висока на 30-60 км, на схід до р. Сян на Перемищині. На іншій території Галичини, зокрема в межах сучасної території України, в її середній найродючішій частині, почали з'являтися польські етнічні острови.

В 1772 році виникають німецькі громади, що знаходилися в містах (оскільки німці за своєю діяльністю були пов'язані з державними інституціями), або окремі поселення в

сільській місцевості. У другому випадку німці за пільговими умовами отримували значні ділянки і самі “вросли” в землю нової батьківщини. Отже, спочатку німецька спільнота зростала за рахунок мігрантів, а надалі – за рахунок власного репродуктивного відтворення. Все ж, Галичина залишалася заселеною переважачим корінним українським населенням – у 1772 році їхня людність становила 1,3 млн. ос. або 79 % мешканців краю, а середньорічний природний приріст населення, загалом, був вищим, ніж у межах Краківського, Сандомирського та Люблінського воєводств. Коефіцієнт такого приросту складав щороку $8,3 \text{ ‰}$ [7, с.78], за винятком 1772-1799 і 1914-1918 років [8, с.8].

Українське національне відродження XIX ст. вплинуло на постання верстви української інтелігенції, а отже зміцнення українського елементу по містах. У цей період відбулися перші реальні спроби українсько-польського порозуміння на етнічному рівні, коли обидва народи залишилися без своїх державних утворень. Але після провалу спроб організації державності українців у 1848 році польський колонізаційний елемент і надалі продовжував надходити до Галичини, тому чисельність поляків на автохтонних українських землях зростала: поступово проходило збільшення абсолютної і відносної їхньої чисельності – з 250 тис. ос. на початку XIX століття до 1,5 млн. ос. наприкінці 30-х років XX століття, що, відповідно, становило 15 % і 30 %.

Помітний вплив на динаміку чисельності, як всього так і українського населення, від 70-80-х років XIX ст. почали відігравати міграційні процеси, адже до цього за 1816-1850 рр. механічний приріст населення становив лише 38,5 тис. ос. Від цього часу почалася українська ера еміграції селян із Галичини за океан. Всього з 70-х років XIX століття до 30-х років XX століття з регіону емігрувало близько 1,6 млн. ос. Із 591 тис. емігрантів в 1901-1909 роках домінуючим елементом, все ж, були поляки й євреї, частка яких відповідно була 57,1 % та 23,6 % і лише 19,3 % склали українці [19]. За цей період серед усіх національностей, що проживали в Галичині, українці залишалися найменш рухомим етнічним елементом. Їхня питома вага сягала 61 %, поляків – 25 % при загальній людності краю 5334193 ос. [1, с.151-152]. Хоча за деякими джерелами [29] наводилися дані меншої частки українців – 42 % населення, натомість, більшої поляків – 45 %. На наш погляд, тут має місце явне заниження відносної кількісної ваги українців на користь поляків.

За даними демографічного перепису Польщі 1931 року українці складали 58,8% мешканців Галичини, що на 21,1 % менше порівняно з початком XIX століття [6, с.168]. Варто нагадати, що за цього перепису питання про національність було зняте. Тому найменш точними є дані перепису 1931 року (менше 1921 року – В.К., Р.Г.), які завищували чисельність поляків за рахунок інших етнічних груп, що викликало справедливі претензії з боку останніх [5, с.56].

Наполягаючи на достовірності власних досліджень етнічного складу людності української Галичини на 1. I. 1939 року В. Кубійович стверджує, що чисельність населення тут сягала 5824 тис. ос., а кількість українців – 3727 тис. ос. або 64 %. Тут не враховані 0,3 % українців із польською розмовною мовою. Частка інших етносів, оприлюднених В. Кубійовичем, припадала на поляків – 15 % (874270 ос.), польських колоністів – 1,3 % (72250 ос.), латинників – 8,8 % (515135 ос.), євреїв – 9,85 % (569345 ос.), німців та інших – 0,8 % (49040 ос.) [14]. Можна також припустити, що на той момент частка поляків скоротилася за рахунок їх активної еміграції за океан, а українців штучно зросла, відповідно, за рахунок вибулих етносів. Проте А. Шлепаков відзначає також еміграційну активізацію серед українців за попередні десятиріччя. Так, за 1910-19 рр. розміри української еміграції зросли до 38 % всіх осіб краю, а в 20-і роки частка українців у числі емігрантів починає переважати їхню питому вагу у загальній людності Галичини [28].

Загалом, за 1800-1938 роки за рахунок природного приросту чисельність населення Галичини збільшилася на 7,2 млн. ос., а внаслідок еміграції вона зменшилася на 1,4 млн. ос. (див. табл. 1). Відношення від’ємного міграційного сальдо до природного приросту, яке

характеризує роль еміграції у зростанні показників людності, склало за весь період 19%, у 1891-1900рр – 30%, у 1901-1910 – 41%, у 1911-1913 – 45%, у 1919-1938рр – 9% [7, с. 80]. І хоча дані періоду 1911-1938рр ХХ ст. вимагають уточнення, про які буде йтися нижче, все ж загальна тенденція динаміки руху населення Галичини тут витримана. Це означає, що за винятком 1920-30рр ХХ ст., враховуючи порівняно невисоку відносну кількість українців у загальній кількості емігрантів, переміщення поза межі краю не могли знизити їхньої частки в населенні Галичини. Швидше навпаки – механічний рух повинен був сприяти її підвищенню. Саме таке зростання ми знаходимо у порівнянні даних російського імператорського Генерального штабу [1, с. 151-152] і працях проф. В. Кубійовича [14].

Таблиця 1.

**Динаміка руху населення Галичини наприкінці ХVІІІ – 30-х років ХХ століття
(в межах середини ХІХ століття, тис. осіб) [7, с. 80]**

Роки	приріст		
	природний	механічний	загальний
1800-1857	1119	130	1249
1858-1869	740	75	815
1870-1880	510	1	511
1881-1890	710	-61	649
1891-1900	1011	-303	708
1901-1910	1198	-488	710
1800-1910	5288	-646	4642
1911-1913	349	-157	198
1914-1918	-300	-422	-722
1919-1938	1877	-171	1706
1800-1938	7214	-1396	5818

Факт заниженої частки українців пояснюється тенденційною офіційною статистикою тих років. Загальним напрямом етнічного розвитку Галичини було пришвидшення темпів асиміляції. Істотну роль у цьому відіграла політика австрійської адміністрації, яка однобічно висвітлювала міжетнічні взаємини “на користь польської шляхти” [29]. Зауважимо, що звіти про перепис населення в Австро-Угорщині складалися на основі “повсякденної мови” і релігійного складу. “Цим шляхом уряд має змогу підвести підсумки перепису на свою користь, збільшуючи чисельність осіб, котрі говорять німецькою і мадярською мовами, за рахунок інших окремих національностей, головним чином, слов’янської.” (Тут під слов’янською нацією, ймовірно, автор розуміє українську – В.К., Р.Г.) [1, с. 152]. І якщо статистичні дані перепису австрійською стороною подавалися з приблизно однаковою часткою українців та поляків (відповідно, 42 % і 45 %) із 12% євреїв [30], то за даними російського Генштабу, вказується, що “згідно даних про релігійний склад населення в Східній Галичині ... можна припустити, що росіяни (тут, ймовірно, росіяни – це українці, котрі, за аналогією українців в Російській імперії, були названі росіянами – В.К., Р.Г.) складають 2/3 усього населення, поляки ¼ і євреї – близько 1/8” [1, с. 151]. Як бачимо, незмінною є частка лише єврейського елементу, тоді як питома вага обох інших етносів під впливом політичних, асиміляційних чинників і недосконалої методики статистичного обліку національного складу населення залишається документально до кінця не з’ясованою. Тут не викликає сумніву хіба що загальна людність краю, котра наприкінці 1910-х років ХХ ст. за даними австро-угорської статистики, як вже зазначалося вище, складала 5 334 193 ос. або 7,5 % від населення України у сучасних її межах.

За даними проф. В. Кубійовича, людність Галичини у 1939 р. складала 5824080 ос. Виходячи з цього, можна стверджувати, що загальний приріст населення за 1910-1939 рр. склав 489887 ос. (людність краю на 1910 р. сягала 5334193 ос. [1]). Порівнюючи ці показники, відзначимо, що приріст населення в 1911-1938 рр, за Н Кабузан, перевищував попередній

показник більш, ніж вдвоє і становив 1182 тис. ос. (див. табл. 1). Загалом, розходження з прикінцевими даними російського Генштабу – В. Кубійовича, з одного боку і даними російського Генштабу – Н. Кабузан, з іншого боку, складають 686113 ос. Ця різниця обгрунтована, ймовірно, поліпшенням точності статистичного обліку населення в Галичині польською адміністрацією (після передачі Галичини Польщі тут було проведено два загальнодержавні демографічні переписи в 1921 і 1931 рр., перший з яких реєстрував релігійну приналежність, національність і рідну мову [6, с.168]) і цілком гіпотетичними припущеннями непрямих втрат природного приросту населення в період 1-ої світової війни, головним театром військових дій якої була Галичина. А напередодні початку військової кампанії населення Галичини становило 7,5% із 40 млн. ос., котрі проживали в межах сучасних кордонів України [15, с.21].

Також існують різні думки щодо прямих втрат цивільного населення краю під час 1-ої світової війни, як одного з визначальних чинників впливу на зміну загальної людності на цьому відтинку часу. Точно їх визначити, на жаль, неможливо. Так, на думку О. Реєнта і Б. Янишина, котрі посилаються на В. Осечинського, тільки через розстріли і повішення Галичина втратила 60 тис. ос., а в таборах загинуло ще 100 тис. ос. Однак, як зазначають автори публікації, ці дані не мають ніякого документального обгрунтування [20, с.14]. Наближені оцінки втрат цивільного населення Галичини можна зробити, виходячи з наступних міркувань. За даними Н. Кабузан, внаслідок зменшення природного приросту населення людність Галичини впала на 300 тис. ос. Водночас, за підрахунками С. Чорного населення краю скоротилася на 700 тис. ос., тобто у 2,3 рази більше, ніж у Н. Кабузан [27, с.9].

Цивільне населення мало втрати від бойових дій та насильницьких депортацій. Наслідком останніх були голод і численні хвороби. Безпосередньо на лінії фронту втрати населення були відносно незначними і, за даними Б. Соколова, склали кілька десятків тисяч осіб. Звичайно, можна припустити, що половина з них (15 тис. ос.) – це етнічні українці [21, с.275]. Набагато більше втрачалось від депортацій. Загалом, в Австрії було 1,1 млн. ос., депортованих із Галичини і Буковини, а в Росії – 12 тис. ос. із Галичини. Отже, кількість мігрантів сягала близько 1 млн. мешканців [4], а не 422 тис., як наводить Н. Кабузан. То ж, у роки першої світової війни, за наведеними вище підрахунками, Галичина могла втратити від 300 до 700 тис. ос. внаслідок природного приросту і 422-1100 тис. ос. за рахунок механічного відтоку. Прямі втрати етнічних українців склали 34 тис. військових (за підрахунками О. Субтельного до австро-угорської армії було мобілізовано 250 [22, с.10] – 300 тис. українців [4, с.229], а питома вага втрат у всій австрійській армії склала 12,22% з 9 млн. солдат [24-25]. Отже, тих українців, що загинули, могло виявитися 30,6-36,7 тис. ос. [16-17, с.8]) і 165 тис. цивільних. Саме цей значний діапазон від'ємного приросту і прямих втрат може дати відповідь щодо розбіжностей у 686113 ос., про які ми зазначали вище. Таким чином, за період 1911-1938 років означена вище у В. Кубійовича і Н. Кабузан кількість втрат людності Галичини в загальній динаміці руху населення впродовж першої третини ХХ ст. може бути уточнена шляхом подальших досліджень.

У висліді цих тривалих і складних переважно асиміляційних і міграційних процесів у Галичині змінювався також баланс розселення українців та інших етнічних груп її території. Наприкінці ХVІІІ століття у краї частка українців складала 78,6% мешканців (1650,6 тис. ос.) і вони утворювали абсолютну більшість у всіх її округах, за винятком Львівського (див. табл. 2). До 1857 року чисельність українців зросла до 2074 тис. ос. або на 26%, а відносна частка знизилася до 68,5%. Оскільки, за цей період міграції, практично, не впливали на динаміку людності, а природний приріст сприяв підвищенню частки українців у загальній чисельності краю, причини такого зниження варто шукати найперше в колонізації українців. За 1857-1910 рр. частка українців і надалі зменшувалася: з 68,5% у 1857 році до 61,8% у 1910 р., хоча їхня абсолютна величина збільшилася з 2007 до 3297 тис. ос., або на

59%. У 1910 р. українці й надалі зберігали абсолютну перевагу по всіх округах, за винятком того ж Львівського [8, с.17].

Таблиця 2

Зміни чисельності і розміщення українського населення Галичини в 1800-1931 рр. (в межах 50-х років XIX ст.; тис. осіб) [7, с.85]

Округи	1800 р.		1857р		1910		1931р	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Львівський	65,2	49,0	85,6	45,4	166,1	37,1	174,5	32,3
Перемишльський	-*	-*	168,5	70,7	260,7	53,8	237,9	48,9
Санокський	-*	-*	129,9	59,6	182,4	50,6	208,9	51,8
Стрийський	138,3	88,1	200,9	82,4	320,3	74,5	341,9	74,8
Коломийський	77,8	89,4	212,8	74,5	331,9	75,8	333,9	75,7
Станіславський	101,4	84,5	217,3	72,7	379,5	66,0	392,7	66,1
Самбірський	-*	-*	228,2	85,0	330,5	65,7	332,5	63,7
Чортківський	154,4	75,7	172,0	62,3	235,9	65,6	206,2	59,3
Тарнопільський	117,2	64,7	134,7	55,0	209,8	53,7	188,0	48,7
Бережанський	-*	-*	169,1	81,1	277,7	67,3	263,8	62,2
Золочівський	141,0	73,4	178,9	58,9	331,3	63,0	310,6	58,3
Жовківський	152,9	78,4	176,4	71,7	270,6	65,9	266,3	64,3
Всього	1650,6	78,6	2074,3	68,5	3296,7	61,8	3257,6	58,8

-* Достовірних даних немає

Із переписів населення, що проводилися в Австро-Угорщині в II половині XIX ст. і майже до першої світової війни, відомо, що за перше десятиліття XX ст. євреї, становлячи в Австрії приблизно 4,68% населення або 1.224.896 ос., у Галичині складали 11,09%, або 811.371 ос., тобто тут мешкала абсолютна більшість (66,3%) єврейського етносу Австро-Угорщини. На підсилення даного факту слід навести дані історика І.П. Трайніна, який, виходячи з результатів перепису населення 1900 р., засвідчив, що “у 10 містах Галичини євреї утворювали абсолютну більшість населення, в 12 містах – сягали біля 1/3 населення, а в 11 містах більше чверті населення” [23, с.131-132]. Вже за переписом 1910 року євреїв була більшість у 25 міських поселеннях, 1/3 населення – в 46 та ¼ – у 17 [26, с.116]. Отже, із 1857 року кількість єврейського населення зростає зі 620896 ос. до 1224896. Таке швидке зростання єврейського населення в Австро-Угорщині за вказані півстоліття, звичайно, пояснюється не одними лише психо-фізіологічними особливостями єврейського народу, бо тоді незрозумілим є непомірно різкий контраст їх з іншими етносами, що спостерігався в Галичині. Адже майже за 60 років чисельність євреїв збільшилась у чотири рази, тоді як кількість християнського населення лише подвоїлась. Причину цього росту можна вбачати в переселенні до Галичини євреїв із Російської імперії, яке стало значним у 60-х роках XIX століття.

Слід, однак, відзначити, що з часом збільшення єврейського населення в Галичині мало тенденцію до зменшення. Так, за 1890-1900 роки воно досягло лише 7,14%, тобто не наблизилось навіть до середнього приросту всього населення, що становив 9,44%. Разом із тим, відносне зменшення всього австрійського населення за період склало всього 1,67% [9, с.60]. Це явище, безперечно, може слугувати яскравим показником сильного економічного занепаду євреїв в Австрії та в Галичині, яка перетворилася з іміграційного осередку в одне з головних джерел єврейської еміграції. До 1848-1867 рр. в Австрії євреї, здебільшого, зосереджувались у Галичині, де вони жили суцільним масивом ще від часів польського панування і який окреслювався для них як “межа осілості”.

Поляків за період 1800-1857 рр. могло проживати на території краю близько 19,6% (1336,4 тис. ос.), від 1857 до 1910 рр. – вже близько 25%. Як і євреї, поляки були в основному впродовж цього часу розселені по містах [18]. Якщо на 1857 рік людність

Галичини складала 4221771 тис. ос., а в 1910 році – 5334193 тис. ос., то за означені вище часові відтинки чисельність поляків на галицьких землях могла, відповідно, складати від 1055443 тис. ос. до 1333548 ос.

За міжвоєнний період, у висліді офіційної статистики, частка українців кардинальніше змінилася на користь поляків. Найбільші анклави поляків залишилися на переданих у 1923 році Польщі теренах Підляшшя, Холмщини, Галичини й Волині. Тут вони набули статусу титульної нації, а українці механічно стали меншиною [10, с.82]. Першопричини варто шукати в інтенсивних процесах колонізації, які набули прискорення в зв'язку з входженням Галичини до складу Польщі та міграційного відтоку українців від 1920 до кінця 1930-х рр. Окрім того, через жовтневий переворот у Росії (1917р) та громадянську війну, що наступила після нього, багато поляків, особливо великих землевласників та інтелігентів, повернулися до відродженої Польської держави. Тому, за період до 1931 року на землях Галичини відбулося зменшення як відносної (з 61,8 % до 58,8 %), так і абсолютної (з 3297 до 3258 тис. ос.) чисельності українців. Поляки компактно замешкували передану Польщі територію Львівського округу (частка українців тут знизилася до 32,3 %), а також Перемишльську і Тернопільську округи (48,9 % і 48,7 %, відповідно). Базуючись не на даних офіційної статистики, а на репрезентативніших польових дослідженнях початку 1939 року, проведених В. Кубійовичем, частка українців все ж складала 64,3 % або 3743 тис. ос. Напередодні “возз’єднання” Галичини з більшовицькою УРСР українці кількісно “відставали” від поляків лише у Львівському повіті разом зі Львовом, який мав окремий статус. Третьюю нацією й надалі залишалися євреї (див. табл. 3). Найвища частка етнічних українців була в Карпатах і на Прикарпатті. В інших регіонах, особливо в крайній західній частині Галичини, питома вага українців знижувалася до 55-60 % [3, с.151]. Більшість внутрішніх місцевостей, які були віддалені від великих міст, центрів округів Галичини, заселялися майже винятково українцями [8, с.10].

Таблиця 3

Етнографічний склад людності Української Галичини на 1.1.1939 [14, с.113]

Повіти		Населення (осіб)							
		Все	Українці	Українці з польськ.м.	Поляки	Польські колоністи	Латини	Євреї	Німці та інші
1	Березів	7580	5965	-	1135	-	215	265	-
2	Бережани	112540	72335	-	11755	4550	16345	7475	80
3	Бібрка	106070	73895	-	11575	1945	9965	8205	485
4	Борщів	98040	64240	-	8895	2440	11225	10770	470
5	Броди	109940	76240	-	4690	1730	18060	9220	-
6	Бучач	150435	89105	10	18915	3490	28200	10695	20
7	Чортків	90140	54035	-	10095	1205	16395	8200	210
8	Доброміль	102230	68325	335	17070	690	7030	7680	1100
9	Долина	128125	98920	-	10730	-	2985	11025	4465
10	Дрогобич	207310	124145	-	41570	260	7400	30590	3345
11	Горлиці	29060	27240	-	1250	-	220	350	-
12	Городенка	98840	78120	-	3540	1870	7720	7530	60
13	Городок	92610	63400	-	15430	325	6510	5190	1755
14	Ярослав	65140	46345	260	13340	1375	2520	1280	20
15	Ясло	8710	8045	-	605	-	-	60	-
16	Яворів	92960	73945	-	6545	1065	5255	5158	970
17	Калуш	109990	87990	-	8640	1670	3680	6610	1400
18	Камянка Стр.	89240	52215	20	14490	1440	12515	7005	1555
19	Коломия	184690	132565	-	16845	1255	9370	21720	2935
20	Копичинці	94110	57250	-	5515	1120	22655	7545	25

21	Коросно	9400	8740	-	540	-	-	60	60
22	Косів	98490	85200	-	2680	-	2010	8125	475
23	Ланьцут	3840	3120	-	380	-	230	110	-
24	Лісько	124780	92245	810	13910	50	6105	10995	665
25	Любачів	93200	49155	405	20265	240	13555	9235	345
26	Львів-місто	320300	41900	9200	163200	-	-	102200	3800
27	Львів-повіт	156730	77535	745	56795	1295	12965	5150	2245
28	Мостиська	97045	59740	185	24470	810	6385	5440	15
29	Надвірна	152510	123500	-	13355	420	2555	11835	845
30	Новий Санч	38500	27280	45	8550	-	5	2620	-
31	Новий Торг	2250	2155	-	80	-	-	15	-
32	Перемишль	157370	77925	2200	47745	3860	4475	21065	100
33	Перемишляни	98800	60975	-	8170	1640	19555	7125	1335
34	Підгайці	104890	65400	-	3250	4290	26610	4815	525
35	Радеків	75040	50745	-	3795	2795	9540	6665	1500
36	Рава Руська	130820	93670	-	12935	1300	7815	137740	1360
37	Рогатин	138720	101280	-	15025	3400	9240	9685	90
38	Рудки	85870	55050	40	13670	1040	10145	5655	270
39	Самбір	143420	89605	15	36200	1055	3545	11445	1555
40	Сянік	104220	62420	835	32000	55	1100	7740	70
41	Скалат	94670	46295	-	12105	2180	25350	8740	-
42	Снятин	80250	65575	-	4955	100	1965	7195	460
43	Сокаль	116880	76675	-	10185	2870	13145	13735	270
44	Станіславів	211860	133720	-	33070	1850	9245	31430	2545
45	Стрий	163860	116285	-	20555	900	2030	18055	6035
46	Теребовля	89130	48735	20	5750	1330	28340	4955	-
47	Тернопіль	150240	74940	1260	25800	3230	26325	18395	290
48	Товмач (Тлумач)	123960	91600	-	9810	1560	13230	6965	795
49	Турка	126680	110145	-	4550	-	840	10790	355
50	Заліщики	76155	55490	-	2955	2295	9500	5865	50
51	Збараж	69940	42600	20	10320	605	12540	3855	-
52	Зборів	87970	60005	-	6150	2635	13815	5365	-
53	Золочів	126230	78695	-	14700	2035	19715	10625	460
54	Жовква	101970	75885	-	7455	1220	8400	7420	1590
55	Жидачів	90330	69030	-	6265	765	6595	5635	2040
	Всього	5824080	3727635	16405	874270	72250	515135	569345	49040
	Відсотки, %	100	64	0,3	15	1,3	8,8	9,8	0,8

Загалом, аналізуючи розміщення етнічного складу людності за населеними пунктами, відзначимо, що кількісне домінування поляків і менше євреїв спостерігалось переважно у великих, середніх і малих містах, а також у містечках (селищах міського типу). Так, поляки переважали у Львові, Тернополі, Долині, Тлумачі, Бориславі, Брошневі, Брошневі-Осаді, євреї – у Станіславові, Коломиї, Дрогобичі, Стрию, Турці, Рогатині, Рожнятові, Отинії, Сколах, Кутах. Окрім того, варто відмітити й ті поселення, де поляки й євреї разом узяті значно переважали українців – це Калуш, Косів, Надвірна, Болеків, Снятин, Заболотів [14]. Отже, саме поляки й євреї, в основному в містах і містечках Галичини, утримували за собою статус фаворитів, натомість українці виокремилися в якості “руральної нації”. На підтвердження останнього наголосимо, що у містах Галичини у міжвоєнний період частка українців складала лише 38,8% [2, с. 9].

Провідними національними групами впродовж періоду, що простежується, були українці, поляки та євреї, але перші кількісно переважали за весь час інших. На таке етнічне обличчя Галичини вплинуло її положення на українсько-польському прикордонні. В 1772 р. у краї переважачим було корінне українське населення з людностю 1,3 млн. ос., або 79% усіх мешканців. Вже наприкінці XVIII століття в Галичині частка українців складала 78,6%

мешканців (1650,6 тис. ос.) і вони утворювали абсолютну більшість у всіх її округах, за винятком Львівського. Однак на автохтонних українських землях зростала чисельність поляків – із 250 тис. ос. на початку XIX століття до 1,5 млн. ос. наприкінці 30-х рр. XX століття, що, відповідно, становило 15 % і 30 %. За даними демографічного перепису Польщі, в 1931 році українці складали 58,8 % мешканців Галичини, що на 21,1 % менше порівняно з початком XIX століття. Напередодні “воз’єднання” Галичини з більшовицькою УРСР українці кількісно “відставали” від поляків лише у Львівському повіті разом зі Львовом, який мав окремий статус. Найвища частка етнічних українців була в Карпатах і Прикарпатті. Третім, за кількісною величиною, етносом у Галичині залишалися євреї.

Література:

1. Австро-Венгрия. Восточногалицкий район. Военно-статистическое описание. – Санкт-Петербург, 1912.
2. Вісьтак О.І. Суспільно-географічні дослідження українських вчених Галичини у міжвоєнний період (1919-1939 рр.): Автореф. дис... канд. геогр. наук 11.00.02 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2001. — 19с.
3. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1994. – 472 с.
4. Історія України. Видання 4-те. – Львів: Світ, 2003. – 520 с.
5. Кабузан Н.В. Демографическая статистика в Галиции в конце XVIII-30-х годах XX в // Советские архивы. – 1983. - №4. – С.55-57.
6. Кабузан Н.В. О важнейших статистических и картографических источниках для изучения этнического состава населения Западноукраинского региона в XIX- 30-х годах XXв. // Проблемы исторической географии России. Вып. IV. Источниковедение исторической географии. – М.: Ин-т Истории СССР АН СССР. – 1983. - Вып. IV. – С. 168-174
7. Кабузан Н.В. Украинское население Галиции, Буковины и Закарпатья в конце XVIII-30-х годах XX в // Советская этнография. – 1985. - №3. – С.72-86.
8. Кабузан Н.В. Украинское население Галиции, Буковины и Закарпатья в конце XVIII-30-х годах XX в. (Этнодемографическое исследование): Авторефер. дис... к.и.н. – Москва, 1986. – 23с.
9. Кабузан В.М., Наулко В.І. Євреї на Україні, в СРСР і світі: чисельність і розміщення // Український історичний журнал. – 1991. - №6. - С. 60.
10. Калакура О. Поляки – сусіди українців і давні жителі на їх етнічних землях // Українознавство. – 2005. - №3. - С. 80-88.
11. Качараба С. П. Украинская трудовая эмиграция из Восточной Галиции и Северной Буковины в конце XIX – начале XX в.: Автореф. дис...к.и.н. – К., 1990.
12. Круль В.П. Ретроспективна географія поселень Західної України: Монографія. – Чернівці: Рута, 2004. – 382с.
13. Кубійович В. Територія й людинність українських земель. – Львів, 1935. - 88 с.
14. Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини. – Weisbaden: Otto Harrasowitz, 1983. – 175 с.
15. Кульчицький С.В. Демографічні втрати населення України в XX столітті // Дзеркало тижня. – 2004. - № 39. – С. 21.
16. Лавер О.Г. Статистика втрат населення Російської імперії, СРСР та українського народу в локальних війнах і конфліктах XX століття // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 10. – К.: Інститут історії України, 2004. – С. 415-429.
17. Лавер О.Г. Статистика втрат населення у війнах і конфліктах 1900-1924 рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 14. – К.: Інститут історії України, 2006. – С. 3-23.
18. Лозинський Р. М. Етнічний склад міського населення Галичини (історико - географічне дослідження): Автореф. дис... канд. геогр. наук 11.00.02 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Львів, 2000. — 17 с.
19. Полонська-Василенко Н. Історія України. 1900-1923рр. Вип. 2. – К., 1992. – 136 с.
20. Рєєнт О.П., Янишин Б.М. Україна в період першої світової війни // Український історичний журнал. – 2004. - №4. – С. 3-37.
21. Соколов Б.В. Тайны второй мировой. – М.: Вече, 2000. – 479 с.
22. Субтельний О. Україна. Історія. – К.: Либідь, 1991. – 509 с.
23. Трайнин И.П. Национальные противоречия в Австро-Венгрии и её распад. Москва – Ленинград, 1947.
24. Урланис Б.Ц. Войны и народонаселение Европы. – М.: Соцэкгиз, 1960. – 566 с.
25. Урланис Б.Ц. История военных потерь. – СПб. – М.: ПОЛИГОН-АСТ, 1998. – 558 с.
26. Фуртак І. Творення і взаємостосунки української і єврейської діаспор. // Східний світ. – 1993. - №1. – С.116-120.

27. Чорний С. Українці в Європі. Чисельність і розміщення за переписами 1897-1990 років. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2002. – 181 с.
28. Шлепаков А.М. Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець XIX – початок XX ст.). – К.: Наукова думка, 1960. – с.165.
29. Jaszi O. Dissolution of the Habsburg monarchy. – Chicago, 1929. – p.392. 30. Podreznik Statystyki Galicyi. – Lwow. – 1913. - T. 9. - s. 40-46.
30. Podreznik Statystyki Galicyi. – Lwow. – 1913. – T.9. – s.40-46.

Summary:

Volodymyr Krul', Roman Hysychuk. THE RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE NATIONAL STRUCTURE OF POPULATION IN GALICIA

The article views the national structure and the national settling of the population in Galicia during the Austrian (1772-1867), Austrian-Hungarian (1867-1918) and Polish rule (1919-1938) in retrospective.

УДК 910(477) (091)

Микола КОСТРИЦЯ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧА СПАДЩИНА В.О. ГЕРИНОВИЧА

Серед видатних вчених-теоретиків і практиків українського географічного краєзнавства ім'я В.О. Гериновича посідає одне з провідних місць. Вперше для широкого загалу постать вченого стала відомою завдяки статті О.М. Завальнюка і М.Б. Петрова у колективній фундаментальній праці “Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки)”, що побачила світ 1991 року під егідою Інституту історії України НАН України [1, с.178-183]. У додатку до 3-го тому “Географічної енциклопедії України” (1993) статтю про В.О. Гериновича вмістив професор О.І. Шаблій [2, с.470].

Про В.О. Гериновича як географа і краєзнавця, розповіли у 1995 році тернопільські географи Б. і О. Заставецькі та Б. Федунік на науковій конференції, присвяченій історії української географії і картографії [3, с.176-178]. Вперше чимало архівних фактів з біографії вченого ввів у науковий обіг доцент Львівського національного університету П. Штойко [4]. У 2004 році плідно досліджує “подільський” період життя і діяльності В.О. Гериновича краєзнавець з Хмельницького В. Островий [5].

Незважаючи на широку палітру перелічених публікацій, присвячених вченому, до цього часу ще недостатньо відображений внесок В.О. Гериновича у розвиток і становлення національного географічного краєзнавства. Перед тим, як безпосередньо перейти до характеристики науково-краєзнавчої діяльності В.О. Гериновича, стисло зазначимо основні віхи життєвого і творчого шляху вченого, які густо були всипані тернами.

Народився майбутній вчений 22 вересня 1883 року у м. Сокаль (нині Львівська область) на Галичині у селянській родині. Після закінчення у рідному місті народної школи, продовжив навчання у львівській гімназії, звідки був відрахований, як неблагонадійний, за участь у політичних гуртках. Тож прийшлося середню освіту здобувати у Перемишлі.

У 1903 році В. Геринович вступає на філософський факультет Львівського університету, де одразу прилучається до науково-краєзнавчої роботи під керівництвом професорів А. Ремана, Є. Ромера, С. Рудницького, М. Грушевського [6]. Особливий інтерес В. Геринович виявив до розробки теорії і методики географічної науки та географії Східної Європи. За протекцією С.Л. Рудницького ще під час навчання в університеті став дійсним членом Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. На третьому курсі підготував наукову рецензію на монографію польського географа В. Лозинського “Долини Східно-Карпатських і Подільських рік”, яку згодом опублікував у збірнику НТШ [7]. У 1908 році В.О. Геринович завершує навчання у Львівському та одночасно у Віденському університетах, складає іспит